

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.32>

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ САМОСТІЙНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

Мульгіна О.В.,

*аспірантка кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Мульгіна О.В. Сучасний стан правового регулювання самостійної зайнятості в Україні.

У роботі проаналізовано сучасний стан правового регулювання самостійної зайнятості в Україні. Зазначено, що самозайнятість населення є альтернативним виходом із кризової ситуації на ринку праці, для певної частини способом виживання в скрутній життєвій ситуації. Завдяки ній створюються додаткові робочі місця, з'являється можливість виявити власну ініціативу й отримати доходи. При цьому вона не вимагає державних капіталовкладень, має мобільну організаційну структуру, ґрунтується на сильній мотивації праці, орієнтується на потреби споживача й оперативно задовольняє їх. Основу правового регулювання цієї форми зайнятості в Україні складає Конституція, спеціальні нормативно-правові акти, які регулюють порядок здійснення трудової діяльності самозайнятих осіб. Зазначено, що неврегульованість цієї форми зайнятості населення основними актами трудового законодавства має негативний наслідок для регулювання цих правовідносин. Акцентовано увагу на важливості самозайнятості як окремого виду зайнятості особливо сьогодні, коли країна перебуває у стані війни. Нині процеси формування та розвитку ринку праці України та її регіонів перебувають під значним впливом соціально-економічної кризи, системний характер якої продукує зростання трудової міграції, високий рівень безробіття, наявний дисбаланс у структурі попиту та пропозиції робочої сили, недосконалість системи оплати праці, розвиток тіньових трудових соціально-економічних та договірних відносин, а також нерозвиненість стимулів до підвищення ефективності трудової діяльності. Тому особливої значущості набувають аспекти формування ефективної зайнятості населення, створення ефективного ринку робочої сили, запобігання масового безробіття та трудової міграції. Особливої уваги питанням самозайнятості населення в Україні повинна приділяти держава, зокрема шляхом запровадження регіональних стратегій підтримки зайнятості; вдосконалення організаційно-економічного механізму взаємодії самозайнятих з місцевими органами влади. Реалізація зазначених заходів повинна призвести до розробки територіальних програм сприяння розвитку мікробізнесу, розробки документів нормативно-правової регламентації, оптимізації податкових платежів, конструювання системи соціального захисту та соціальних пільг для самозайнятих.

Ключові слова: населення, держава, самозайнятість, самозайнята особа, незалежна професійна діяльність, законодавче забезпечення.

Mulgina O.V. Current state of legal regulation of self-employment in Ukraine.

The work analyzes the current state of legal regulation of self-employment in Ukraine. It is noted that self-employment of the population is an alternative way out of the crisis situation on the labor market, for a certain part, a way of survival in a difficult life situation. Thanks to it, additional jobs are created, there is an opportunity to show one's own initiative and receive income. At the same time, it does not require state capital investments, has a mobile organizational structure, is based on strong labor motivation, focuses on consumer needs and promptly satisfies them. The basis of the legal regulation of this form of employment in Ukraine is the Constitution, special normative legal acts that regulate the procedure for the employment of self-employed persons. It is noted that the non-regulation of this form of population employment by the main acts of labor legislation has a negative consequence for the regulation of these legal relations. Attention is focused on the importance of self-employment as a separate type of employment, especially today, when the country is in a state of war. Currently, the processes of formation and development of the labor market of Ukraine and its regions are under the significant influence of the socio-economic crisis, the systemic nature of which produces the growth of labor migration, a high level of unemployment, an existing imbalance in

the structure of labor supply and demand, the imperfection of the wage system, the development of shadow labor socio-economic and contractual relations, as well as the underdevelopment of incentives to improve labor efficiency. Therefore, aspects of effective employment of the population, creation of an effective labor market, prevention of mass unemployment and labor migration are of particular importance. The state should pay special attention to the issue of self-employment of the population in Ukraine, in particular by introducing regional strategies to support employment; improvement of the organizational and economic mechanism of interaction of the self-employed with local authorities. The implementation of the mentioned measures should lead to the development of territorial programs to promote the development of micro-businesses, the development of regulatory documents, the optimization of tax payments, the construction of a system of social protection and social benefits for the self-employed.

Key words: population, state, self-employment, self-employed person, independent professional activity, legal support.

Постановка проблеми. Самозайнятість виступає одним зі способів реалізації особою права на працю й забезпечення себе та членів своєї сім'ї достатнім життєвим рівнем. Сьогодні така форма зайнятості населення України є альтернативним виходом із кризової ситуації на ринку праці, для певної частини способом виживання в скрутній життєвій ситуації. Завдяки ній створюються додаткові робочі місця, з'являється можливість виявити власну ініціативу й отримати доходи. При цьому вона не вимагає державних капіталовкладень, має мобільну організаційну структуру, ґрунтується на сильній мотивації праці, орієнтується на потреби споживача й оперативно задовольняє їх. Основними причинами переходу населення України до роботи в умовах самостійної зайнятості, належать це: недостатня кількість коштів для життя; затримки з виплатою заробітної плати та соціальних трансфертів (пенсій, допомог), для працівників бюджетної сфери – несвочасна індексація тарифних ставок; втрата роботи внаслідок звільнення (скорочення штатів, банкрутство підприємств) – тим самим втрата основного джерела формування коштів на існування; пошук більш стабільного джерела належного за розміром доходу; пошук роботи, що забезпечує можливість самореалізації, задоволення потреб і амбіцій, а також посилює інтерес до підприємництва [1].

Тому дослідження такого багатоаспектного явища як самостійна зайнятість населення є вкрай актуальним сьогодні, адже вона – невід'ємний, об'єктивно існуючий елемент, присутній у трудо-ресурсній системі нашої держави. Її масштаби, розповсюдження, роль та значення, в залежності від умов та часу, можуть коливатися від мінімального до максимально рівня.

Стан опрацювання. Окремим питанням правового впорядкування забезпечення самозайнятості населення та питанням визначення поняття та правового статусу самозайнятих осіб приділяли увагу такі науковці, як Н.Б. Болотіна, О.В. Бігняк, В.С. Венедиктов, Г.М. Жарков, Д.О. Жоравович, М.І. Іншин, Р.Л. Капченко, О. С. Кільницька, Г.І. Купалов, В.В. Лазор, С.В. Лозовой, П.Д. Пилипенко, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, С.М. Черноус, І.М. Якушева, О.М. Ярошенко та ін.

Мета статті проаналізувати сучасний стан правового регулювання самостійної зайнятості в Україні.

Виклад основного матеріалу. Однією із форм підприємництва в сучасних умовах економічного розвитку є самостійна зайнятість населення, яка зумовлена економічною кризою, наслідком якої є зростання рівня безробіття та обмеження попиту на найману працю; низьким рівнем оплати праці на державних підприємствах; становленням ринкового світогляду. Основу правового регулювання цієї діяльності складає Конституція України, спеціальні нормативно-правові акти, які регулюють порядок здійснення трудової діяльності самозайнятих осіб. Варто зазначити, що нерегульованість цієї форми зайнятості населення основними актами трудового законодавства має негативний наслідок для регулювання цих правовідносин.

Визначення поняття «самозайнятість» і досі залишається дискусійним. Так, у науковій літературі та статистичній практиці різних країн поняття «самостійна зайнятість» та «самозайнятість» використовуються для позначення зайнятості без юридичного оформлення трудових договорів. За визначенням Міжнародної класифікації статусу зайнятих (ICSE – 93) самозайнятість означає роботу на власному підприємстві, коли винагорода безпосередньо залежить від доходу, отриманого від виробництва продукції та послуг [2]. У наукових джерелах дане поняття трактують у двох аспектах: 1) звуженому, коли йдеться про тих, хто працює одноосібно, без залучення інших працівників, на будь-якій (оплатній чи безоплатній) основі; 2) розширеному, який пов'язаний з індивідуальною трудовою

діяльністю на мікропідприємстві з чисельністю працюючих до п'яти осіб [3, с. 91]. В Україні в основу визначення самозайнятості покладено саме перший підхід. Відповідно до методологічних положень Держкомстату щодо класифікації та аналізу економічної активності населення самостійно зайняті – це особи, зайняті індивідуальною трудовою діяльністю, яку здійснюють самостійно, тобто без залучення постійних найманих працівників.

Із прийняттям Податкового кодексу в Україні було вперше законодавчо визначено категорію «самозайняті». Так, згідно пп. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 ПК [4] це платник податку, який є фізичною особою-підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності. При цьому незалежну професійну діяльність розглянуто як участь фізичної особи у науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльність лікарів, приватних нотаріусів, адвокатів, аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів, особи, зайнятої релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою подібною діяльністю за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою-підприємцем та використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб. Соцький А.М. виділяє такі правові ознаки самозайнятої особи: це фізична особа – людина, яка виступає учасником цивільних, господарських, податкових, трудових, соціально-забезпечувальних та інших видів правовідносин та володіє для цього необхідним обсягом правосуб'єктності; самозайнята особа – це активний та ініціативний суб'єкт правовідносин, який діє на власний ризик та для задоволення власних потреб і інтересів, отримує додатковий обсяг правових можливостей насамперед шляхом державної підтримки самостійної зайнятості населення, офіційного визнання діяльності такої особи, можливості забезпечувати наведеною діяльністю власне соціальне страхування та забезпечення; самозайнята особа, поряд із додатковими можливостями щодо реалізації власних потреб, гарантування прав, свобод та інтересів, набуває також і відповідний перелік додаткових, залежно від особливостей провадження власної діяльності може також одночасно виступати як податковий агент, платник податку, роботодавець, застрахована особа та/або страхувальник [5, с. 273].

Тобто, самозайняті особи – це фізичні особи, які реалізують право на вільне обрання місця застосування праці та виду діяльності шляхом здійснення незалежної трудової діяльності з її реєстрацією у порядку, встановленому чинним законодавством України, в межах якої вони набувають відповідного правового статусу фізичної особи-підприємця чи особи, яка здійснює незалежну професійну діяльність. До них відносяться: фізичні особи-підприємці та особи, які здійснюють незалежну професійну діяльність – спеціалісти, за умови, що такі особи не є працівниками, тобто не працюють за трудовим договором, або фізичною особою-підприємцем. На практиці досить часто виникають питання чи може найманий працівник одночасно бути самозайнятою особою. Ні, так як самозайнята особа може провадити незалежну професійну діяльність за умови, що вона не є працівником в межах такої незалежної професійної діяльності. Приміром, адвокат якщо є найманим працівником у адвокатському об'єднанні одночасно здійснювати незалежну адвокатську діяльність не може.

У сьогоденнішніх реаліях самостійна зайнятість є важливою формою виживання населення в умовах безробіття та низького рівня оплати найманої праці. Її сутність полягає в тому, що людина сама знаходить для себе джерело доходів, забезпечує адекватні її потребам рівень і умови життя в результаті економічної діяльності, яка регламентована суспільними та економічними нормами.

Дослідники, вивчаючи сутність цього поняття, виокремили як негативні, так і позитивні наслідки існування самозайнятості в країні. Так, серед негативних вони виділяють: необхідність формування стартового капіталу; низький рівень соціального захисту; складність державного регулювання; велику ймовірність щодо тінізації операції. До позитивних відносять: можливість проявити себе, реалізувати свої знання, здібності, навички; ведення діяльності на власний розсуд; оплачуваність власної діяльності відповідно до кількості і якості витраченої фізичної та розумової праці, комерційного ризику. Незважаючи на наявність негативних, позитивні наслідки самостійної зайнятості є більш значними. Так, недарма Міжнародна організація праці максимально високо оцінює перспективи її розвитку і можливості існування, визначаючи при цьому як соціальний фактор, що знижує напругу в суспільстві [6].

Питання самозайнятості населення в Україні потребують особливої уваги з боку держави. По-перше, це запровадження регіональних стратегій підтримки зайнятості. По-друге, вдосконалення організаційно-економічного механізму взаємодії самозайнятих з місцевими органами влади. Реалізація зазначених заходів повинна призвести до розробки територіальних програм сприяння розвитку мікробізнесу, розробки документів нормативно-правової регламентації, оптимізації податкових платежів, конструювання системи соціального захисту та соціальних пільг для самозайнятих. На думку

О. Грабовецької, для забезпечення законодавчої підтримки розвитку самозайнятості населення слід найближчим часом розробити і прийняти Закон «Про індивідуальну трудову діяльність», який би регламентував діяльність органів державної влади і органів місцевого самоврядування стосовно розвитку сфери самозайнятості населення. На її переконання цей Закон має, в першу чергу, усунути бюрократичні перешкоди при організації власної справи, чітко регламентувати відповідні податкові зобов'язання самозайнятих, а також виробити порядок співпраці з органами державної влади і місцевого самоврядування. Для захисту прав самозайнятих треба на рівні держави сприяти створенню відповідної «професійної спілки», яка б захищала їх інтереси, а також сприяла їхньому соціальному розвитку згідно прийнятих загальнодержавних стандартів. Набувають актуальності питання соціальної захищеності самозайнятих у випадку тимчасової втрати працездатності, наслідків від природного стихійного лиха. Тому зростає роль державного соціального страхування самозайнятого населення. Особливої уваги і законодавчого врегулювання сьогодні, на думку дослідниці, вимагає також зайнятість в особистому підсобному сімейному господарстві, зайнятість по догляду за інвалідами і особами похилого віку. Також удосконалення нормативно-правової бази розвитку самозайнятості населення вимагає: введення самостійної зайнятості населення в правове коло держави (розробка юридичного поняття самозайнятості, чітке визначення категорій людей, що належать до цього сегменту ринку праці); законодавче регулювання питань трудової діяльності самозайнятих, реєстрації, обліку, соціального страхування, пенсійного забезпечення, спрощеного оподаткування та іншого захисту; доповнення трудового законодавства нормативними актами відповідно до умов ринкової економіки та стимулювання економічної активності населення; розроблення юридичних термінів щодо індивідуального, сімейного підряду, відповідно до рекомендацій МОП [7, с. 131].

Оскільки, у сучасних умовах економічної кризи, пов'язаної з війною в країні, сформувався не дуже сприятливий клімат на вітчизняному ринку праці, що призводить до безробіття, яке набуває масового характеру, зростає кількість безробітних громадян працездатного віку, що в результаті становить реальну загрозу для державного й суспільного добробуту. І тому особливої значущості набувають аспекти формування ефективної зайнятості населення, створення ефективного ринку робочої сили, запобігання масового безробіття та трудової міграції. І самозайнятість може стати рятівною соломинкою, адже недарма МОП максимально високо оцінює перспективи її розвитку і можливості існування, визначаючи при цьому як соціальний фактор, що знижує напругу в суспільстві.

До речі в умовах воєнного стану державою приділяється увага і питанням самозайнятості, зокрема надаються деякі пільги. Так, самозайняті особи, які мали або не мали найманих працівників, призвані на військову службу під час мобілізації або залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, під час особливого періоду, визначеного Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», на весь період їх військової служби звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з податку на доходи фізичних осіб відповідно до розд. IV ПКУ, а також звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з єдиного податку відповідно до глави 1 розділу XIV ПКУ. Підставою для такого звільнення є заява самозайнятої особи та копія військового квитка або копія іншого документа, виданого відповідним державним органом, із зазначенням даних про призов такої особи на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, які подаються до органу доходів і зборів за місцем податкової реєстрації самозайнятої особи протягом 10 днів після її демобілізації. Якщо демобілізована самозайнята особа перебуває на лікуванні (реабілітації) у зв'язку з виконанням обов'язків під час мобілізації, на особливий період, заява і копія військового квитка або копія іншого документа, виданого відповідним державним органом, подаються протягом 10 днів після закінчення її лікування (реабілітації). Якщо самозайнята особа, призвана на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, має найманих працівників і на строк своєї військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, уповноважує іншу особу на виплату найманим працівникам заробітної плати та/або інших доходів, то обов'язок з нарахування та утримання податку на доходи фізичних осіб з таких виплат на строк військової служби самозайнятої особи несе ця уповноважена особа. Податок на доходи фізичних осіб, що був нарахований та утриманий уповноваженою особою з таких виплат фізичним особам, сплачується до бюджету демобілізованою самозайнятою особою протягом 180 календарних днів з першого дня її демобілізації без нарахування штрафних і фінансових санкцій. При цьому демобілізована самозайнята особа у заяві, передбаченій п. 25 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» ПКУ, зазначає дані про суми нарахованого та утриманого уповноваженою особою податку з найманих працівників протягом строку військової служби самозайнятої

особи. Податкова звітність про суми податку, нарахованого та утриманого протягом строку військової служби самозайнятої особи уповноваженою особою з найманих працівників та інших фізичних осіб, подається демобілізованою самозайнятою особою у порядку та строки, встановлені ПКУ, без нарахування штрафних і фінансових санкцій, передбачених ПКУ [8].

Висновок. На підставі викладеного, слід акцентувати увагу на важливості самозайнятості як окремого виду зайнятості в Україні. Оскільки сьогодні процеси формування та розвитку ринку праці України та її регіонів перебувають під значним впливом соціально-економічної кризи, системний характер якої продукує зростання трудової міграції, високий рівень безробіття, наявний дисбаланс у структурі попиту та пропозиції робочої сили, недосконалість системи оплати праці, розвиток тіньових трудових соціально-економічних та договірних відносин, а також нерозвиненість стимулів до підвищення ефективності трудової діяльності. Тому особливої значущості набувають аспекти формування ефективної зайнятості населення, створення ефективного ринку робочої сили, запобігання масового безробіття та трудової міграції. І самозайнятість може стати рятівною соломинкою, адже недарма МОП максимально високо оцінює перспективи її розвитку і можливості існування, визначаючи при цьому як соціальний фактор, що знижує напругу в суспільстві.

Особливої уваги питанням самозайнятості населення в Україні повинна приділяти держава, зокрема шляхом запровадження регіональних стратегій підтримки зайнятості; вдосконалення організаційно-економічного механізму взаємодії самозайнятих з місцевими органами влади. Реалізація зазначених заходів повинна призвести до розробки територіальних програм сприяння розвитку мікробізнесу, розробки документів нормативно-правової регламентації, оптимізації податкових платежів, конструювання системи соціального захисту та соціальних пільг для самозайнятих.

Список використаних джерел:

1. Андрианова В.В. Развитие самозайнятости населения как способ решения проблемы занятости. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/92231/02-Andrianova.pdf?sequence=1>.
2. Соболев С.Н. Содержание, принципы и виды предпринимательской деятельности в условиях трансформации форм хозяйствования отечественных предприятий. *Региональная экономика*. 2008. № 3. С. 27–32.
3. Баландя А.Л. Государственная политика влияния на рынок труда как системный процесс в конкурентной экономике. *Демография та соціальна економіка*. 2008. № 2. С. 86–94.
4. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.
5. Соцький А.М. Самозайнята особа як окремий суб'єкт трудових правовідносин. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 271–273.
6. Остапенко Ю.О. Правове регулювання трудової діяльності самозайнятих осіб в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Севеодонецьк, 2017. 195 с.
7. Грабовецька О. Нормативно-правове забезпечення самозайнятості населення: реалії і проблеми. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/3288/1/Грабовецька%20О.pdf>.
8. Щодо відповідальності за неподання або несвоєчасне подання звітності самозайнятою особою, яка призвана на військову службу. URL: <https://cv.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/634827.html>.